

ÉGTÁJ

PETKOVICS KÁLMÁN

A TASZÍTÁS ERŐI

— Az urbanizálódás folyamatairól Észak-Bácskában —

VÁROSOK, FALVAK, SZÁLLÁSOK...

A népesség- és településföldrajz a gazdasági földrajz sajátos ága. A népesség és a települések földrajzi elhelyezkedését és ennek törvényszerűségeit tanulmányozza. »A társadalmi munkamegosztás során — véli a tudomány — két nagy településtípus fejlődött ki: az elsősorban mezőgazdasági funkciókat ellátó falu és a döntően nem mezőgazdasági funkciókat ellátó város.« (*Világgazdaság földrajza*. Gondolat Kiadó. 1967.)

»A város olyan, rendszerint több központi funkcióval rendelkező település, amelynek lakossága túlnyomó részben nem mezőgazdaságból él.« »Falvaknak azokat a településeket tartjuk, amelyekben a lakosság nagyobb része elsősorban mezőgazdaságban, vagy erdőgazdaságban van elfoglalva.« Szállásokról nem szól ez a vaskos könyv, pedig ilyenek is léteznek. Erdei Ferenc szavaival: »kereken két évszázados történelmük van.« (Város és vidéke.)

A bácskai szállásoknak szintén két évszázados történelmük van.

Nem könnyű eldönteni, mit nevezünk városnak, vagy falunak. Dr. Kenéz Béla neves magyar statisztikus szerint »a gazdasági és szellemi élet központjait alkotó s ezen a réven rendszerint nagyobb számú népességet is magukban foglaló lakóhelyeket nevezhetjük városoknak.« (*Magyarország népességi statisztikája*. 1906.) Az Egyesült Államok statisztikája a nyolcezres lélekszámot tekinti a városi lakosság minimumának.

Mennyiségi tényezőkből indul ki a német statisztika is, de nem áll meg az alsó határnál, hanem csoportosít. A mezővárosokat (2000—5000 lakos), kisvárosokat (5000—20 000 lakos), közép nagyságú városokat (20 000—100 000 lakos) követik a nagyvárosok, s egymillió lakoson felül a világvárosok. Angliában, ahol a népesség zöme már a múlt

században urbanizált környezetben élt, 1872-ben közigazgatási rendelet jelölte ki a városokat.

A francia statisztika a néptömörülés mértékét alkalmazza és az ehhez kapcsolódó gondokkal küzd.

Legnehezebb eldönteni, hol az agglomerátság mezsgyéje. A település belső és külső területe között nincs kijelölt határ, az utcák, az összeépített házak sora nem szűnik meg egy csapásra, hanem előbb megritkul és észrevétlenül megy át a határba. (Szabadka sem olyan nagy város, amilyennek a számok mutatják. A századfordulón népességének 47,7 százaléka tanyalakó volt.)

Észak-Bácskában sok város lenne, ha a néptömörülés mértékét alkalmaznánk. Bár a nagy kiterjedésű, népes települések a szerkezeti változások korát élik, a hozzáértők eltérően vélekednek róluk. Dr. Jovan Đ. Đorđević csak Szabadkát és Zentát minősíti városnak. (*Gradovi Jugoslavije*. Beograd, 1970.) Topolyát, Bajmokat, Adát, Kanizsát és Csantavért »Jugoszlávia egyéb népesebb települései« közé sorolja. A statisztika viszont csak Szabadka adatait közli a városok rovatában (*Pregled po gradovima*). Ezzel szemben a topolyai, kanizsai, adai polgár a városok házára a jár ügyeit intézni.

Mielőtt eltévednénk a szempontok és a származékos következtetések sűrűjében, térjünk vissza a legújabb definíciókhoz. Nem az a lényeg, milyen hosszúak az utcák, hány ember tömörül, mekkora a városháza és polgármester volt-e az elnök elődje, hanem: *túlnyomórészt mivel foglalkoznak az emberek?* A tevékenység természete határozza meg a település funkcióit. Az előmunka tömörülése feltételezi a tárgyiasult munka összpontosulását. Ez ipartelep, létesítmények, intézmények alakjában szemlélhető.

Milyen a település társadalmi struktúrája? Ez a kérdés. Eperjessy Kálmán írja: »A termelőerők és a termelési viszonyok sajátosságainak tanulmányozása a falu *benépesülésének* körülményeit, a termelés technikájának fejlődését és differenciálódását tárja elénk. E vizsgálatból kitérünk, hogy a *lélekszám is szoros kapcsolatban áll a termelőerők fejlődésével.*« (*A magyar falu története.*)

Szoros a kapcsolat.

A termelőerők tényezője nem zárja ki a helyi (éghajlat, fekvés, talaj, víz stb.) és a helyzeti energia (úthálózat, távolság stb.) hatását. Az említett energianemek konkrét vonatkozásaikban földrajzilag eltérőek, történelmileg változékonyak. Ezért óvakodni kell az egyszerűsítéstől. Főleg ha a népmozgást vizsgáljuk, mert a vonzás hatékonyságát rendszerint taszító erők fokozzák.

A falu taszít, a város csábít. E. E. Bergel amerikai szociológus szerint nem a város csalogatja az embereket, hanem a vidék veti ki a fölös agrárnépességet.

A városiasodás többtényezős folyamat. Legerőteljesebben hat rá a munkamegosztás folytonos fejlődése. Mértéke — nagy általánosságban — arányos a műszaki haladással. De ebben már tisztázandó ellentmondás rejlik: az ipar előmunka szükséglete, nem emelkedik, hanem inkább csökken a technika tökéletesedésével. Népeségtömö-

ritő szerepe csökken, megszűnik. Azok a tényezők, amelyek az ipari forradalom korában az angol városokat duzzasztották, ma már kevésbé hatnak. Valóban arányos akkor az urbanizáció a technikai haladással? Igen. A látszat csal.

A produktív népességet három csoportba osztja, három *tevékenységi körbe* sorolja a modern szociológia. Az első a nyersanyag-termelést (esetünkben a mezőgazdaságot) öleli fel. A második tevékenységi kör a feldolgozást (gyáripar, építőipar stb.) jelöli. A közlekedés, közigazgatás, kultúra, tudomány, közoktatás, közegészségügy és az egyéb szolgálatok dolgozói a harmadik (harmadlagos, terciális) körbe tartoznak. Sok minden függ attól, hogy az adott közösségben, településen melyik csoport *milyen arányban* szerepel az összességben.

A mutatók mögött funkciók rejlenek. Ha a lakosság túlnyomó többsége az első körbe tartozik, tudjuk, faluról van szó, mert a nép többnyire mezőgazdasággal foglalkozik. A második kör túlsúlya feltétlenül népességtömörülést jelöl (az ipartelep közelébe költözik a lakosság), de még nem biztos, hogy a szó szoros értelmében várossal van dolgunk. A város igazi érmérveit (közigazgatási, kulturális, kereskedelmi központ) a harmadlagos tevékenységi kör mérete domborítja ki, vagy kérdőjelezi meg. A tevékenységi körök szerint való elosztás a városiasodás fokának egyik közvetett, de igen fontos mutatója.

A tágabb közösségek vonatkozásában (ország, köztársaság) teljesen megbízható mérték. Európa legurbanizáltabb országa Anglia. Húsz évvel ezelőtt produktív népességének 5,1 százaléka az első, 47,5 százaléka a második és 47,4 százaléka a harmadik körbe tartozott. Ugyanakkor Jugoszlávia aktív lakosságának 66,8 százalékát az első kör (nyersanyagtermelés) foglalkoztatta. A második kör részesedése 15,2 százalék. (Fejletlen ipar.) A harmadik kör 18 százaléka mögött a közigazgatási, közművelődési, közegészségügyi és egyéb teendőket ellátáshoz nélkülözhetetlenül szükséges népességet sejtethetjük.

Három általánosabb érvényű tanulságot szűrhetünk le a vázoltak alapján. *Először*: a városiasodás fogalma távolról sem azonos a népességtömörüléssel. Ezért a lakosság lélekszáma önmagában nem megbízható mérték. *Másodszor*: a technikai haladás hat a települések számbeli növekedésére, de ez nem törvényszerűség. A közlekedés fejlődése is (jobb utak, járművek, szellemi kommunikáció) a technikai haladás függvénye. Csökken a települések közötti távolság és a munkahelyváltás nem feltétlenül jár áttelepüléssel. *Harmadszor*: a gyáripar felszívóképessége (második kör) apad a műszaki fejlődéssel, viszont a harmadik kör befogadóképessége bővül. Ezzel magyarázható, hogy Észak-Bácskában a külterjes gazdasági fejlesztés megszűnésével sem csukódtak le a város felé vezető vándorutak sorompói.

Az elsődleges tevékenységi kör népessége a műszaki civilizáció térhódításával fogy. Ez törvényszerűség. Angliában — láttuk — öt százalékra esett. Megszűnhet-e? Igen. Elméletben. A valóságban ilyen ország még nincs. (Monaco fejedelemség huszonháromezer lakosa között mindig akad szőlőtermelő.) Ezen a földön — Észak-Bácskában és Vajdaságban —, amíg ember él, nem szűnhet meg. Sőt! Adott időben és feltételek között minimumát optimális határ jelöli, amelyet

büntetlenül átlépni sem lehet. A csökkenés mértéke a termelőerők és a társadalmi viszonyok függvénye: annyi ember mehet el, amennyit a gépesített termelés pótolhat. Ha több megy el, átmeneti zavarok támadnak a nyersanyagtermelésben, nem kap elég sertést a húsgyár, külföldről hozzuk a búzát.

A második kör befogadóképessége közvetlenül a felszabadulás után végtelennek tűnt. Hiányzott a társadalmi tőke és mégis nőttek a gyárak. A szabadkai villanygépgyár, vagongyár, hárisnyagyár, a zentai textilgyár, a kamizsai cserépgyár, a topolyai lapátgyár, mind akkor duzzadt fel, az adai gépgyár kisipari műhelyből nőtt ki, szóval nőttek a létesítmények és még jutott ember innen az ország messzi vidékeire is. A hatvanas évek második felében történt a változás. Az ipar haladásának rúdja a műszaki vívmányok felé fordult: a faluról szivárgó szakképzetlen munkaerő előtt becsukódtak a gyárkapuk. Sok munkást elbocsátottak.

A termelés műszaki színvonala (változékony tényező) az emelkedés arányában korlátozza a második kör befogadóképességét, a felesleg kiszorul belőle. Mi lesz vele? Az ipanilag fejlett társadalmakban átömlik a harmadik körbe. Nálunk a szociális gondok szaporodtak és nőttek. A hatvanas évek derekán a munkaközvetítő hivatalokba folyt az »életfelesleg.« Szabadkán szolidaritási alap létesült. A munkanélküliség enyhítése gazdaságon kívüli módszerek bevetésére kényszerítette a társadalom racionális erőit. A harmadik kör kapui nyitva voltak, de kevés volt benne a hely. A szabad helyek pedig olyan szakértelmet követeltek, amivel a második körből kiszorultak nem rendelkeztek.

Megindult a vándorlás külföldre.

Vissza a faluba, az elsődleges tevékenységi körbe semmi sem vonzotta az embereket. A falu taszító erőinek hatása a mezőgazdaság helyzetének romlásával fokozódott. Ezzel magyarázható, hogy 1960 és 1970 között a hátrányos körülmények ellenére sem szakadt meg a város felé irányuló vándorlások láncolata. A népességtömrülés mértéke alapján ezt a tíz esztendő t Észak-Bácskában rendkívül intenzív urbanizálódás jellemezte.

Noha a városiasodás fokát a második és a harmadik kör népességének részesedése mutatja, megemlítendő, hogy a szolgáltatások virágzása nem pusztán városi kiváltság. A falu változik. Vegyszer, gép, szakosodás sürgeti a tapasztalati szemlélet túlhaladását. Villany, vízvezeték, motorkerékpár, televízió, hűtőszekrény eddig nem igényelt szolgáltatásokat követel. A harmadlagos tevékenységek iránti kereslet növekedése a hagyományos rurális környezetek átalakulásának útja, amit akkor is urbanizálódásnak kell neveznünk, ha a település népessége évtizedek óta enyhe ütemben fogy.

Szembetűnőek a változás jelei. Nyoma sincs a hagyományos építkezésnek. Az új lakóházak szilárd anyagból épülnek és városba illőek. A vízvezeték közígény. A foglalkoztatottság területén megszűnt a paraszti munkaalkalmak túlsúlya. Erősen átalakultak a falu külső kapcsolatai. Az útviszonyok javulásával gyorsult a közlekedés, gyara-

podtak a helyzeti energia különböző nemei, s eleve kizárják a városiasodás törvényszerű feltételei közül a népességtörmölést.

A MOZGÁSOK IRÁNYAI

Észak-Bácskában nyolcvanhét település van. A legnagyobb Szabadka (88 787 lakos), a legkisebb Selišće (97 lakos). Nehéz ezeket csoportosítani. Sok az átmeneti típusjegy, meg a hasonlatosságokat elmosó egyedi sajátosság. A szállásokról még a statisztika is megfeledkezett. Ezt a széljárta tágas világot csak a régi térképek mutatják.

Délen a moholi szállások, Kulas puszta, Új puszta, adai szállások, Likas puszta, zentai szállások, Bogaras, Orom, kanizsai szállások, oromparti szállások. Nyugaton Mérges puszta, Sári puszta, Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Duboka, Fernbach Regium. A tájegység középpontjában Szabadka pusztái, topolyai szállások, Verusics, Békova, nagyfényű szállások...

Mielőtt hozzátámnánk a csoportosítás hálátlan munkájához, vizsgáljuk meg az urbanizálódás szempontjából a legfontosabb népességi mutatókat községek szerint. Az alábbi táblázat a szaporodás és a fogyatkozás feltüntetésével, az utóbbi tíz év alatt végbement változásokat magyarázza az 1961-es és az 1971-es népszámlálások alapján.

Község	A lakosság száma		Szaporodás	Fogyás
	1961-ben	1971-ben		
ADA	22 234	22 537	303	
TOPOLYA	44 466	43 480		986
KANIZSA	34 961	33 794		1 166
KISHEGYES	17 144	15 646		1 498
ZENTA	31 081	31 407	326	
SZABADKA	136 781	146 755	9 973	
ÖSSZESEN	286 667	293 619	6 942	

Nem éppen kedvező a mérleg. Valójában a települések közül egyedül Szabadka gyarapodott, amit kimondottan a városnak köszönhet a község. A városban 1961-ben 75 036, 1971-ben 88 787 ember élt. Ada és Zenta csekély gyarapodása inkább látszat, mint valóság. Zenta az egyetlen központ, amely külterületeinek — Kevinek és Tornyosnak — köszönheti lélekszámának enyhe emelkedését. Különös tünet. Okai-val külön fejezetben foglalkozunk.

A létszámhoz viszonyítva Kishegyes és Kanizsa községek területén legnagyobb a fogyatkozás. Ezt a két községet tekintik a tájegység »elmaradott vidékének«. Kishegyesen a produktív népesség 65,9 százaléka, Kanizsán pedig 68,8 százaléka a mezőgazdaság magán-szektorában tengődik. 1971-ben! A vizsgált időszak kezdetén (1961-ben) a mezőgazdaság magán-szektorában dolgozók részesedése a produktív lakosság szerkezetében 47,7 százalék volt. Nehéz örökség.

Az első átfogó népszámlálást 1860-ban végezték a vidéken. A vármegye íratta össze »a választókerületekben létező helységek népes-

ségét». Akkor Kanizsán 10 115, Martonoson 5041, Adorjánban 1165 lelket találtak. A legutóbbi összeírók — száztiz évvel később — Kanizsán 11 261 (1146-tal több), Martonoson 2 992 (2049-cel kevesebb), Adorjánban pedig 1236 (71-gyel több) lelket írtak össze. A nagy múltú helységekből! Kishegyes falu 1860-ban 4045, 1970-ben 6601 lelket számlált.

Kikívánkozik a kérdés: mikor állt meg a fejlődés? Mikor kezdődött a megállapodottság, vagy — Martonos esetében — a visszafejlődés? A kérdésre később a népes falvak fejlődésének elemzése ad választ. Amnyit azonban előre bocsáthatunk, hogy a folyóra könyöklő települések a hajózás hanyatlásával elveszítették korábbi helyi és helyzeti energiájuk jelentős részét, ami a népesség fogyását indította el. Ez érthető. De Kishegyes mellett nincs hajózható folyó...

A népmozgás mennyiségi mutatói szerint 1961 és 1971 között Észak-Bácska lakossága városiasodott. Az urbanizálódás minőségi elemeihez a községek társadalmi szerkezetének áttekintésével juthatunk. Az alábbi táblázat a tájegység produktív népességének eloszlását tartalmazza tevékenységi körök szerint. A tárgykörrel foglalkozó kimutatások többnyire a munkaviszonyban levők számát veszik alapul. Ezáltal — mivel az elsődleges tevékenységi kört a mezőgazdaság fejlettebb része, a társadalmi szektor képviseli — a valóságosnál kedvezőbb kép mutatkozik.

A buktatót elkerülendő az elsődleges kör számoszlopát két részre bontottuk. Az első számoszlop (A) a mezőgazdaság magánszektora aktív népességének, a második (B) a társadalmi szektor foglalkoztatottjainak részarányát mutatja. A bemutatás módja eltér a szokványostól, de nem volt más lehetőség a tartós szociális feszültségek, népmozgási irányzatok okainak elemzésére és érzékeltetésére.

Község	Tevékenységi körök			
	I.		II.	III.
	A	B		
ADA	59,0	9,0	17,6	14,4
TOPOLYA	50,5	17,5	15,9	16,1
KANIZSA	68,8	8,8	10,3	12,1
KISHEGYES	65,9	19,0	7,0	8,1
ZENTA	32,2	8,3	25,9	33,6
SZABADKA	39,3	7,1	27,1	26,5

Pár szót a városokról: igazat kell adnunk dr. Jovan Đ. Đorđevićnek, aki csak Szabadkát és Zentát sorolta a városok közé. Itt azonban nem maguk a városok szerepelnek, hanem a községek produktív népességének eloszlása látszik, ami az urbanizálódás fokának a sok közül az egyik mutatója.

A szerkezet elemeit vizsgálva, Zenta »városabbnak« tűnik, mint Szabadka. Különösen szembeűnő a harmadik kör magas mutatószáma: kórházat, középiskolát, pénzügyi, kulturális létesítményeket, egyéb szolgálatokat, s nem utolsósorban városi hagyományokat sejtet.

Figyelembe kell azonban venni, hogy Zenta külterülete viszonylagosan kisebb, mint Szabadkáé. Szabadka népességének körülbelül negyven százaléka agrárjellegű külterületen él és földrészünk legnagyobb falvának emlékeit őrzi.

Az elsődleges tevékenységi kör első számoszlopa (A) kapcsolódik szorosabban tárgykörünkhöz. Azt mutatja, hogy száz produktív polgárból hány él (tengődik) a mezőgazdaság magánszektorában. Kanizsa és Kishegyes kiemelkedik, akárcsak az előbbi táblázaton, a fogyasztás vonatkozásában. Összefüggnek a dolgok! A második és harmadik kör mindkét községben szűk. Nincs, ami befogadja az első kör feleslegét. Mi történhet? Kishegyesen tartós és ideiglenes elvándorlás. Kanizsán enyhébb a vándorlás üteme, viszont döbbenetesen alacsony a természetes szaporulat mutatója.

Lássuk közelebbről Kishegyest! Tíz év alatt Selišće (a legtávolabb eső falucska) népessége felére apadt. A csökkenés aránya legcsekélyebb Kishegyesen, 3,8 százalék. 1948-ban 97,7, 1970-ben 86,4 ember élt a község területének minden négyzetkilométerén. A szó hagyományos értelmében, a területhez viszonyítva *nem lehet agrártúlnépesedésről beszélni*. Zenta, Ada, Szabadka népsűrűsége nagyobb. Kanizsáé 1,7 lélekkel kisebb ugyan, de beszámítandók a terméketlen szikes területek, ahonnan a sovány fű a pásztort is elűzi. A hegyesi, szikicsi, feketicsi földekre nem lehet panasz. A régi világban még Csantavérről is odajárt a nép kapálni.

1961-ben a háztartások 35,3 százaléka földnélküli. 49,4 százaléka négy holdnál kevesebb földdel rendelkezik. 15,3 százalék gazdálkodik négy holdnál nagyobb földön. Ez a hányad árut is termel és rendelkezik a reprodukció szűkös feltételeivel. A lakosság 64,7 százalékát köti a barázda, de ennek nagyobbik része fél lábbal és ingatagon áll a földön. 35,3 százalékát a barázda sem kötötte... A foglalkoztatottak száma a népességhez viszonyítva 20,6 százalék. Feltételezzük: csak földnélküliek voltak munkaviszonyban. Miből élt meg a földnélküliek maradék 14,7 százaléka? És miből pótolja a hiányzó életet a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező 49,4 százalék?

Fokozódott a vándorlás.

Nem a város csábítására. Muszájból! A taszító erők hatására. Minden ötödik család életét a létbizonytalanság felhői árnyékolják. Csépe Imre kubikosai, elesett emberei jutnak eszünkbe, és csak az önkéntelenül feltörő sóhaj enyhíti a szorongást. Máskor se volt jobb... A háború előtt kubik. A felszabadulást követő években a csatorna menti ipartelepek kínálták a munkát. Két-három megállónál tovább nem is kellett utazni. Aztán ott is változtak a dolgok. Különösen csökkent az olyan munka iránti kereslet, amilyent Kishegyes kímált.

Ez volt 1961-ben.

Tíz év múlva. A tulajdonviszonyok alig változtak. Az agrárnépesség két százalékkal fogyott. A parasztcsaládok létszáma nem. A lakosság fele továbbra is négy holdnál kisebb földön él. Az újratermelésre alkalmas parasztgazdaságok rész nagysága tizenhét százalék. Másfél százaléknyi szaporodás... Honnan a pénz? Miből vették a földet?

Külföld...

És mi történt a harmincöt százaléknyi földnélkülivel? A foglalkoztatottak részesedése 20,6 százalékról 12,9 százalékra esett! Mi történhetett a földnélküliekkel...

Nőtt a feszültség.

Illetve nőtt volna (körülbelül két-három százalékkal szaporodott volna a kérdőjelek erdeje), de más történt: 8,8 százalékkal fogyott a népesség (elköltözés, természetes fogyás) 4,5 százalék pedig elment külföldre dolgozni. Az ideiglenesen távol levők zöme családfenntartó. A családtagok átlagos létszáma 3,3.

Ha ezt a számot megszorozzuk 690-nel, a szorzat 2277 lesz. Ebből arra következtethetünk, hogy *Kishegyes község lakosságának 14,5 százaléka »távoli« jövedelemből boldogul, 8,8 százaléka pedig elfogyott. A táblázat az ideiglenesen külföldön levők viszonyosságait tartalmazza.*

Község	Külföldön dolgozik 1971-ben	
	A népességhez viszonyítva	Foglalkoztatottakhoz viszonyítva
ADA	4,8	25,2
TOPOLYA	2,7	12,3
KANIZSA	2,9	20,1
KISHEGYES	4,5	34,6
ZENTA	2,8	8,6
SZABADKA	3,1	11,5

Az ideiglenes kivándorlás változékony társadalmi tünet, s ezért nem fűzünk részletesebb magyarázatot a számokhoz. Összegezve a mondandót: Kishegyesen 1961-ben kérdéses volt, miből él a lakosság húsz százaléka. Azóta a feszültség enyhült és a magyarázat: az élet tartósan, vagy ideiglenesen letörölta a bizonytalanság táblájáról a legnagyobb kérdőjeleket. Ennek azonban (a lappangó bajok forrásvidékén) nem szabad örülni. A párbarázdás létforma készenlétben tartja a tartalékos kérdőjeleket.

A község földműveléssel foglalkozó népességének fele négy holdnál kevesebb földhöz kötődik. Ezek a földeken az egy produktív lakosra eső nemzeti jövedelem *huszonhét-szer kisebb*, mint amennyi fejenként jut Velenje produktív népességére. Ne keserítsen el senkit a különbség. Nem muszáj Kishegyest Velenjéhez hasonlítani. Pászíthatjuk — például — Dečani községhez. Akkor itt hatszor nagyobb lesz az egy főre jutó nemzeti jövedelem.

Sajnos a viszonyítások nem változtatnak a dolgok lényegén.

KÉT NAGYKÖZSÉG ÉS AZ ELTÉRÉSEK

A tájegység másik »fejletlen vidéke« Kanizsa. A község területén 33 794 ember él. Ebből 33 százalék a »csönd szép városában«. A csönd szép városa százöt év óta se nem nőtt, se nem fogyatkozott. Akkora, mint volt. Fényes Elek, a magyar statisztika atyja, 1847-ben a nevezetesebb helyek között említi. »Határját a telecskai

dombok hasítják, sok kölest, dohányt termeszt, marha tartása virágzó.◀
(Magyarország leírása)

Ennyi a nevezetesség. 1790-től 1860-ig lélekszáma tízszeresére emelkedett. Közben átélte a nagy szaladás vérgőzös napjait. 1860-tól 1970-ig alig változott. Közvetlen háborús pusztítás nem érte.

A lakosság másik 33 százaléka népesebb (viszonylag közművesített) falvakban lakik. Ide tartozik a nagy múltú Martonos, ahol már Evlia Cselebi török világutazó is járt és a szőlőjéről, paprikájáról híres Horgos. A nép harmadik harmada apró falvakban (Oromhegyes, Adorján, Tóthfalu, Kispánc) és szállásokon él. A települések között Kanizsa a legfejlettebb. Kishomok a legelmaradottabb. A két utolsó népszámlálás között csak Kanizsán és Kishomokon emelkedett a lélekszám. Tíz településen és az egész tanyavilágban fogyott.

Fejletlen vidék? Egy orvosra 1944 lakos jut. Dečaniban 12 500. Egy személygépkocsira hatvan polgár. Dečaniban háromszázhatvan. Tájegységnyi viszonylatban itt születik a legkevesebb gyermek. Ezer lakosra tizenegy. A halálozási arányszám 10,5 ezrelék. Fél ezreléknyi lenne a természetes szaporulat, amit nem érdemes az elvándorlás üteméhez viszonyítani. Már csak azért sem, mert a természetes szaporulat mutatója csökkenő irányzatú. A fél ezrelék tízéves átlagot jelöl. Viszont már az 1972-es mutató negatív előjelű! A Tartományi Statisztikai Hivatal *SAP Vojvodina između XIV i XV konferencije Saveza komunista* című kiadványa 0,2 ezreléknyi természetes fogyást mutat ki a község területén.

Egyébként a nép átlagos műveltsége és közéleti tájékozottsága kielégítő: a tíz évnél idősebb polgárok 28,4 százaléka nyolc évet vagy ennél többet ült iskolapadban. Főiskolát vagy egyetemet azonban csak 1,1 százalék végzett. (Zentán és Szabadkán 2,7, Zrenjaninban 3,2, Újvidéken pedig 6,7 százalék.) Túlzott analfabétizmus nem jellemzi Kanizsát. Sőt! Az írástudatlanok részesedése 5,1 százalék. (Szabadkán 6,1, Zentán 3,7, Zrenjaninban 8,5, Újvidéken pedig 4,6 százalék.) Továbbá megemlítendő, hogy átlagosan 10,6 polgárra jut egy tévékészülék, 4,5 főre egy rádiókészülék, vannak közkönyvtárai, tevékeny amatőr színházzal dicsekedhet és minden évben táborozásra hívja az írókat.

A község gazdaságilag aktív népességének 10,3 százalékát a gyárpar foglalkoztatja. Ez a másodlagos tevékenységi kör. A harmadlagos körben a produktív lakosság 12,1 százaléka. Több, mint a gyárparban. A mezőgazdaság társadalmi szektorán az aktív népesség 8,8 százaléka dolgozik, ami az egész ágazatban tevékenykedők létszámának mindössze 13 százalékát jelenti. Ez a csekély hányad (a társadalmi szektor) adja az ágazat nemzeti jövedelmének 30,1 százalékát.

A termelékenység vonatkozásában jó nagy a különbség a két szektor között. A mezőgazdaság társadalmi része semmivel sem elmaradottabb a többi község mezőgazdasági szervezeteitől. Topolyán például az agrárlakosság 34,6 százalékát foglalkoztató, közművesített és idegenforgalmi célokra is szakosított társadalmi szektor mindössze

43,9 százalékban részesedik az ágazat jövedelmében. Ebből látszik: a kanizsai mezőgazdasági termelő korszerű eszközökkel ugyanolyan hatékonyan dolgozik, mint a topolyai, vagy a becsei. Ezzel szemben a topolyai földműves (egyéni termelő) átlagos nemzeti jövedelme kétszer annyi, mint a kanizsaié. A nagyüzemű gazdálkodásban csekély, a kisárutermelésben a többféle lehetőségek ellenére szembetűnő a különbség.

Mivel magyarázható ez? Az eltérő természeti adottságokkal? Ezekkel is számolni kell. Kanizsa község határát változatos talajviszonyok jellemzik. Homok, réti földek, szik, partos hajlatok. Ez meghatározza a növénytermelés szerkezetét. Gabonaneműek mellett jócskán természetnek munkai igényesebb ipari növényeket. A búza és kukorica mellett jelentős szerepe van a paprikának, ciroknak, szőlőnek és a gyümölcsstermesztésnek. A hátrány valódi okát azonban aligha csak az eltérő természeti adottságokban kell keresni.

Nem jelentéktelenebbek az eltérések a jószágállomány szerkezeti összetételében sem. Kanizsa területének 399 négyzetkilométerén 1972-ben több ló volt, mint Topolya község 596 négyzetkilométeres területén. Ha figyelembe vesszük, hogy a Tisza menti község határában műveletlen homokterületek és szikes legelők találhatók, Topolyán pedig jelképesen szólva minden talpalatnyi föld művelhető, akkor a különbségek még jobban kidomborodnak. Topolya területén 1961 és 1971 között szembetűnően csökkent a lóállomány. Kanizsán alig. Pedig Topolyán hagyományai vannak a lótenyésztésnek. Az ország egyik legnevezetesebb ménese most is ott található.

A szarvasmarha-állomány 1972-es adatok szerint Topolyán 21 406, Kanizsán pedig 9455 darab. A sertésállomány Topolyán 90 629, Kanizsán viszont 36 311 darab. A számokhoz felesleges külön magyarázatot fűzni. Legfeljebb annyit említhetünk meg, hogy a topolyai társas termelők kétszer annyi húst értékesítenek a piacon, mint a kanizsaiak.

Az eltérések mélyebb okait a magánszektor szociális viszonylataiban kell keresnünk. A Tisza menti községben az összes háztartások 25,9 százaléka föld nélküli. *Négy holdnál kevesebb földet 50,9 százalék birtokol.* A parasztgazdaságok 23,5 százaléka alkalmas az árutermelésre. Sajátos helyzet. A birtokviszonyok területén furcsa egyensúly jött létre: a tehetősebbek és a földnélküliek részesedése arányos, a két réteg között pedig a párbarázdások hatalmas tömege. Észak-Bácska községei között viszonylag Kanizsa kötődik legjobban a földhöz. Itt a legtöbb a négy holdnál kisebb gazdaság. Ennyi földön nem lehet megélni. Mégis ott kell maradni!

A parasztgazdaságok nagyság szerinti elosztásának mutatói Topolyán (de még Kishegyesen is) kedvezőbbek. Kanizsán a népesség hatalmas hányada — 74,1 százaléka — kötődik részben, félig vagy teljesen a földhöz (Kishegyesen 64,7, Topolyán pedig 65,6 százalék) és e túlsúlyban levő tömeg zöme (az egész népesség fele) szorul a két mezsgye között és időnként más munkára kényszerül. Topolyán mindössze 35,5 százalék a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező gazdaság.

A négy holdak zárt világának emberfeleslege a félig foglalkoztatottság bizonytalanságában él. A nagyobb parasztgazdaságok kapáláskor, aratáskor, kukoricatöréskor alkalmaznak ugyan némi idegen munkaerőt, de ez bizonytalan kenyér. Nem lehet rá jövőt építeni. A társadalmi szektor és a feldolgozó ipar (paprika) szintén idénymunkát kínál. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységek felszívóképessége csekély. A második kör, a produktív népesség 10,3 százalékát foglalkoztatja. Ennél Észak-Bácskában csak Kishegyes helyzete hátrányosabb.

Kanizsa mezővárosnak a századfordulón (Horgos és Martonos területei nélkül) 36 000 katasztrális hold földje volt. A népesség 16 000 lélek. A város birtokának (15 000 hold) jövedelme bőven fedezte a közigazgatási és tanügyi kiadásokat. Módos városnak nevezték Kanizsát. Uradalmak nem voltak a határában. A birtokmegosztás már akkor is igen arányos. Eltekintve a város földjétől, a község minden lakosára 1,32 hold föld jutott. A családok átlagos létszáma öt fő. Minden háztartásra 6,6 hold föld. Ebből még lehetett élni.

A parasztgazdaságokon kívül munkaalkalmat kínált Milkó Vilmos gőzfűrészgyára, Fehér János és Törtei János gőzfűrésztelepe és őrlőmalmai, a Göztéglagyár Részvénytársaság, a Tisza, a város földje, valamint a kereskedelem és a kisipar. Az ipartelepek egy része bővült, korszerűsödött azóta. Ami új keletkezett, vagy kevés munkaalkalmat kínál, vagy a foglalkoztatottság miatt lett és felhalmozóképessége csekély. Martonos legnagyobb ipartelepe a kosártonó. Horgosé a paprikafeldolgozó, idényjellegű termeléssel. Adorjánának, Oromhegyesnek, Tóthfalunak, Kispiacnak, Oromnak nincs ipara.

A harmadlagos tevékenységi kör a produktív népesség 12,1 százalékát köti le. Ha ebből kivonjuk az iskolákat, városházát, alig marad valami. Nincs hol dolgozni és mégis kevesebben térnek vándorútra, mint például Kishegyesen. Az idényjellegű elvándorlás foka is alacsonyabb. A munkaigényes kultúrák időnként lekötik a munkaerőt, majd passzív periódus következik: váltakoznak a dolog és várakozás állapotai. Reménykedés enyhíti a helyzetet. A télen időszakok hatását azonban nem semlegesíti.

Ezért nagyobb a topolyai földműves átlagos nemzeti jövedelme. Korántsem csak az eltérő természeti és talajviszonyok hatnak rá: társadalmi és gazdasági tényezőké a főszerep. Ott, Topolyán, egyrészt nagyobb az árutermelésre alkalmas parasztgazdaságok rész nagysága, másrészt jóval kisebb az első tevékenységi kör népsűrűsége. Topolyán a mezőgazdaság társadalmi szektorának ereje nemcsak a foglalkoztatottságban és termelékenységben jut kifejezésre, hanem a két szektor közötti kapcsolatok hatékonyságában és eredményességében is.

Minél tovább vizsgáljuk a számokat, annál jobban kidomborodnak az eltérések, annál inkább a mezőgazdasági termelés társadalmasítására, az öngazgatási társulások lehetőségeire irányul a figyelem. Az együttműködés a parasztgazdaságok piacképességének emeltyűje. A piacképességtől függ a jövedelem. Ez a folyamat törvényszerűen elmossa a kisárutermelésre jellemző mindenességet, szaksítja a termelést, csökkenti az agrárnépességet. De ebben a körfor-

gásban nem a kilátástalanság rugói működnek, hanem a gazdaság törvényszerűségei.

Az együttműködés hat a parasztgazdaság szerkezetének átalakulására. Először a lovat szorította ki a traktor. De láttuk: a két község között itt is nagy a különbség. Az ötvenes években Kanizsán a szövetkezeti mezőgazdászok sorra járták a családokat, s rábeszélni próbálták a földműveseket a kooperációra. Jobb, ha nem a politikusok agítálnak, mondta e sorok írójának az egyik agronómus, mert elriasztanak a termelőket. De mitől félnek? Elvtársam, hangzott a válasz, a kanizsai parasztok bizalmatlanok.

Búzára ment az alku.

Az emberek fél holdakra szerződtek.

Nem ment és most se túlságosan megy a dolog, bár közben a magashozamú búzafajták meghódították a határ egy részét. A »bizalmatlanság« tovább tart. A valóság többretű vizsgálata azonban megmutatja: a kooperáció ott hódít igazán, ahol többretűek a kapcsolatok. Ahol alkalom van máshol, jövedelmezőbbben hasznosítani a barázdából kiszorult munkaerőt. Kimondottan csak gabonatermelésre korlátozódó együttműködés nem lehet sikeres ott, ahol viszonylagos agrártúlnépesedés, a félig foglalkoztatottság a fő gond.

A topolyai földműves nagyobb jövedelme a jószágtenyésztésből származik. A kapcsolatok bővülésével változott és változik az állomány összetétele: 1961 és 1971 között Topolyán 23,6 százalékkal csökkent a lóállomány, Kanizsán 9,7 százalékkal. A sertésállomány Topolyán 18,1 százalékkal emelkedett. Kanizsán szintén emelkedett, de csak 6,1 százalékkal. A szarvasmarha-állomány Topolyán 32,2, Kanizsán 27,5 százalékkal nagyobb.

Mellőzve a jószágállományt hátrányosan érintő agrárpolitikai tényezőket, a két község eltérő természeti és talajviszonyait (és óvakodva a belemagyarázásoktól), mégis meg kell állapítani: a mutatók olyan minőségi különbségeket — növekvő különbségeket! — sejtetnek, amelyeknek szociális vetülete egyre több aggodalomra ad okot. Szegénység és bizonytalanság búvőkörében lassulnak a mozgások, a röhöz kötöttség állapota konzerválódik. A földműves félti a maradék földet. Irtózik a kockázattól. Bizalmatlan.

Kevés földön sok ember a jövőtlenség árnyékában. Taszító jelen és ködös holnap között tizezer lélek.

Ez a nagy tömeg önerejéből át tudja-e törni a sovány fogyasztó-gazdálkodás erős falazatát? Ahonnan már a muszáj taszítja kifelé. Eddig legyőzte a muszájt — a biológiai reprodukció korlátozásával. Önsorvasztással.

Nem ma kezdődött.

Már tegnapelőtt...

Láttuk, mennyit változott száztíz esztendő alatt Martonos, Adorján, Kanizsa lélekszáma. Az említett száztíz esztendő alatt a kenyér átlagos holdankénti hozamát sikerült az ötszörösére emelni.

Nem csekélység.

Ez a vidék, Észak-Bácska, a néptömörülés mértékével mérve, városiasodott a két utóbbi népszámlálás között. A községek társadalmi szerkezete szintén erre utal. Az urbanizáció gyorsulását a falusi hagyatékek tisztító erői növelik. A cselekvő ember alaptevékenységének sajátosságaiiban rejlenek az indító okok. A falu szocialista átalakításával nem szakma változik a munkamegosztás törvényszerűségei szerint — ősi létforma bomlik. A folyamatot görcsök, feszültségek kísérik.

Minden vonatkozásban fokozódtak a népmozgások. Ezek okait, tartós és mulékony fékeit próbáltuk kibogozni a tünetek kuszált tömkelegéből. A mozgásirányok követéséhez bővíteni kell a vizsgálódás területét és a módszer kelléktárát. Falu és város eltérő (előnyös vagy hátrányos) ismérveit kell szemügyre venni, ami egyrészt a fogalmak pontosabb körülírását, a statisztikai anyag felbontását, átcsoportosítását, másrészt az elemzés tárgykörének mélyítését követeli.

FOGYATKOZÓ FALVAK

A csaknem háromszázezer lakos városokban, falvakban és tanyákon él. Sem a várost, sem a falut, sem a szállásokat nem sikerült eddig megnyugtató pontossággal meghatározni. A települések csoportosítása mindenhol gondot okoz a statisztikusoknak. Ebben az írásban *településnemekről* és *településtípusokról* lesz szó. A településnemek fogalmán a történelemben kialakult tartós, elsősorban a termelési tevékenység jellege által meghatározott emberi telephelyeket értjük. Ebben a vonatkozásban *városokat, falvakat és tanyákat* különböztetünk meg. Tág fogalmak.

A valóságban nincs két egyforma város, két azonos falu, a szállások is csak mesziről hasonlítanak egymásra. Azonban a településnemekben belül, a megült helyek külső és belső kapcsolatainak rendszerében mégis mutatkoznak hasonlóságok, viszonyításra alkalmas, mérhető tulajdonságok, amelyek lehetővé teszik a településnemek típusok szerinti csoportosítását. Természetesen e gyűjtő és azonosító fogalmakat az egyezményesség elve szerint használjuk. A tárgykörrel foglalkozó szaktudomány még nem építette fel a saját precíz fogalmi rendszerét.

Eperjessy Kálmán — rurális vonatkozásban — *településformákról ír. (A magyar falu története.)* »A településforma a megült hely nagyságát, alakját, elhelyezkedési rendjét jelenti« — mondja és később hozzáteszi: »Irodalmunkban a településformák tudomány vizsgálatára még folyamatban van. Ezért tartalmukat és lényegüket illetőleg tág tere van a feltevéseknek.« Ez keseríti a leírására vállalkozó szociográfus életét. Nem léphet kitaposott, útjelzőkkel ellátott ösvényekre. Sőt! Ügyelnie kell az eltérő valóságból lepárolt általános értékítéletek buktatóira.

Precíz fogalmi rendszer, hiteles mértékek nélkül vállalnunk kell az egyezményesség kockázatát. A tájegység »megült telephelyeit« a települések neme, nagysága, társadalmi struktúrája, funkciója, a közművésítés szintje szerint öt csoportba osztottuk. Sorszám szerint a következőkbe:

1. *Városok.* Jobb híján és tapasztalati sugalmazásra dr. Jovan Đ. Đorđević nézetét méltányoljuk. Szerinte Észak-Bácskába Szabadka és Zenta tekinthető városnak. (*Gradovi Jugoslavije.*) Szabadkán és Zentán él a tájegység lakosságának 38,7 százaléka. Ez világviszonylatban közepes urbanizáltságnak felel meg. Természetesen maradnak tisztázatlan kérdések. Mennyire városok ezek a városok? Mennyi örökölt rurális elem maradt bennük? Miként hatnak ezek a közösség életére? Még több aggodalmat okoznak a differenciálás kérdései. Egyértelműen falunak minősíthető-e Topolya, Kanizsa, Ada és Palics?

2. *Félvárosok.* A négy említett települést soroltuk ide. Topolya, Ada és Kanizsa az agrárnépesség nagyarányú tömörülése mellett a városiasodás határozottan felismerhető típusjegyeit viseli. Emeletes házak a központokban, viszonylag fejlett közművek. Társadalmi szerkezetük viszont agrárjellegre enged következtetni. Még nem egészen városok, de már nem is falvak. Palics sajátos eset. Alakra falu, társadalmi szerkezete szerint város. Tulajdonképpen Szabadka bolygója. Külső kapcsolatainak egész rendszerével a városhoz kötődik. Nem sorolhattuk a falvak közé.

3. *Népes falvak.* A falvak kategóriájának felosztását a telephelyek eltérő nagysága, népessége és a helyzeti energia vonatkozásában mutatkozó eltérések indokolják. Ide soroltuk az ötezernél nagyobb lélekszámú, közepesen közművesített, hagyományosan fejlett társadalmi szolgálatokkal rendelkező zárt településeket. Konkrétan: Bajmokot, Kishegyest, Moravicát, Csantavért, Horgost, Feketicset, Lovćenacot, Martonost, Moholt és Pacsért. Ezek közül néhányat dr. Jovan Đ. Đorđević *Jugoszlávia egyéb nagyobb települései* között említ. Nagy települések és társadalmi szerkezetük miatt sem minősíthetők tipikus falvaknak. Külön gondot okozott Tavankút minősítése. Ötezernél több lakosa van, de elhelyezkedési rendjénél fogva nem zárt település: egymástól távol eső részekre, sorokra oszlik, megfelelő utak és közművek nélkül. A faluközpont létrejött, fejlődik, viszont a népesség zöme szállási körülmények között él. Tavankút lakosságát, tapasztalati ismeretek alapján, részben az apró falvak, részben a szállások rovatába osztottuk.

4. *Apró falvak.* A csekély létszámú zárt településeket (Adorján, Oromhegyes, Felsőhegy stb.), az első világháború után épült telepésfalvak többségét (Višnjevac, Njegosovo, Karadorđevo stb.), általában a halmazfalvakat, továbbá a kevésbé tömör, de forgalmas utak mentén fekvő településeket értjük az apró falvak fogalmán. Kockázatos ezeket teljesen elválasztani a tanyavilágtól. Nagyfény, Tornyyos, Orahovo, Kispiac központja közművesedő falut sejtet, azonban a statisztikai kimutatásban szereplő népesség zöme távoli szállásokon él és főleg mezőgazdasággal foglalkozik. Az apró falvak és a szállások között átmeneti alakzatok sávja szaporítja a kérdőjeleket és teszi körülményesebbé a csoportosítást. A hibaszázalékot csak a helyszín ismerete csökkentheti.

5. *Szállások.* A szállások és az apró falvak között nincsenek éles határok. Néha a látszat is csal. Tóthfalu például alakra halmaz-

falu. Összel, ha felázik a föld, tanyasi életet él. Iskolája tipikus szállási iskola. Egymással könnyebben érintkezhetnek az emberek: a külvilág felé éppen annyi sarat dagasztanak, mint a szállási népek. Bácsszőlős alakra tanyarendszerű település. Mégis télen-nyáron a forgalom eleven keringésében él. Termelési kultúrája fejlett. Az életszínvonal jóval a falvak átlaga felett. Ilyen és hasonló okok miatt a falusított tanyaközpontokat és szállásokat külön csoportba soroltuk. Néhány, kövesüttől, vasúttól távol fekvő, kicsi falu pedig a szállások közé került.

Összegezve: Észak-Bácska nyolcvanhét települését öt részre osztottuk. A csoportokat a szövegben, táblázatokban »városok«, »félvárosok«, »népes falvak«, »apró falvak« és »szállások« szavakkal jelöljük. A vidék településszerkezete, mint láttuk, már a századfordulóra kialakult. A következő ötven esztendő alig hozott változást. Szabadka városi népessége 1931-ben 65 095, 1953-ban 66 091. Megállapodottság. Zentán 1931-ben 31 969 ember élt. 1961-ben 31 081. Visszafejlődés. A félvárosok népessége valamennyivel gyarapodott. A népes falvak visszafejlődtek. Az apró falvak lakossága szaporodott legnagyobb mértékben. Telepítések. Tanyavilág? Konzerválódott. Századfordulótól az ötvenes évek végéig.

Ami a két népszámlálás között történt, azt százalékos elosztásban az alábbi kimutatás tárja elénk.

Települések	A lakosság eloszlása százalékokban		Szaporodás	Fogyás
	1961-ben	1971-ben		
VÁROSOK	34,92	38,76	3,84	
FÉLVÁROSOK	15,14	15,98	0,84	
NÉPES FALVAK	25,40	23,38		2,09
APRÓ FALVAK	11,02	10,93		0,09
SZÁLLÁSOK	13,52	10,95		2,57

Szembetűnő a városi népesség szaporodása, de tudjuk, az adott esetben ez csak Szabadkára vonatkozik. Megindult a tanyasi emberek vándorlása. E nagy mozdulatlan világban az utóbbi másfél évtized jelentősebb változásokat hozott, mint az előző ötven esztendő. Az utak a tanyaközpontok felé vezetnek, de — mint a számok mutatják — kevesen maradnak az apró falvakban. A vándorlók többsége tovább megy, távolabbi lehetőségek, városok felé.

Az elpusztult szállások száma körülbelül azonos a tanyaközpontokba, népes falvakba költözött családok létszámával, ahonnan szintén tovább vezetnek az utak. A tanyavilág fogyatkozása generációs tünet. A fiatalok elmenni, s maradnak a magatehetetlen idős emberek. Néhány év múlva a fiatalok felteszik a kérdést a városban: mi lesz az idős földművesekkel? A hanyatlás látványa szomorú. Az udvart felveri a gaz, a göré tetejét elvitte a szél, roskadozik a kocsiszín, s a félig kiszáradt akác lombtalan ágán vadgalamb turbékol.

Gyorsult a népes falvak fogyatkozása is. Kishegyves, Csantavér, Moravica, Bajmok, Horgos, Bajsa mind a mezőgazdaságra épültek és

a múlt század derekán gyorsan duzzadtak. A századfordulón megállt a szaporulat. Huszonöt évvel ezelőtt elkezdődött a lassú fogyatkozás. A táblázat száztíz esztendő től fel. Nem magyarázni, csak illusztrálni próbálja a népes falvak vegetálását. A nagy agrárfalvak (Martonos példája is mutatja) a múlt század gyermekei. Korunk már nem kedvez nekik.

Népes falvak	A lakosság létszáma		Több	Kevesebb
	1860-ban	1971-ben		
KISHEGYES	4045	6601	2556	
MORAVICA	5869	6733	864	
PACSÉR	4748	4183		565
CSANTAVÉR	4487	9072	4585	
BAJSA	3274	3944	670	
FEKETICS	3654	4818	1164	

Hirtelen nőttek és hamar rájuk feküdt a túlnépesedés árnyéka. A konjunktúra a belterjesség felé tolt a földművelést, viszont sok kenyér kellett. A terményeknek csak egy kis része kerülhetett piacra. A vidék természeti erőforrásain a szükség ült. A tőke csábosabb lehetőségek felé folyt, itt nem jöttek létre a népességet tömörítő gyárvárosok. Közben nőttek a falvak és bennük a feszültségek. Az első mezőgazdasági sztrájkhullám 1893-ban söpört végig a vidéken. 1903-ban a második. A búzát 7 forint 30 krajcárért árulták. A napszám ötven krajcár. A búza átlagos holdankénti hozama öt métermázsa és valamennyi.

Negyven évvel előbb, az idézett összeírás időszakában sem termelt több búza holdanként. De alacsonyabb volt a lélekszám. Lassabban jártak az eszmék. Az uralmak sem igazodtak oly mereven a haszon elvéhez. A nagybirtokok közé szorult falvakban (Moravica, Bajsa) lángoltak fel legjobban az agrármozgalmak. Az élet beszorult. Moravica és Bajsa lélekszáma száztíz esztendő alatt alig változott. Kell ezen csodálkozni? Nagyobb csoda, hogy ezek a falvak egyáltalán megmaradtak.

1883. február 27-én Szabadka és Újvidék között végiment az első vonat. Feipántlikázták a mozdonyt. Az állomásokon lelkes beszéd. A csantavérik »töméntelen szekérrel«, zeneszóval vonultak Nagyfényre, éljenzéssel, mozsárágyúlövésekkel üdvözölték a technika csodáját. »Midőn az ipar, kereskedelem, forgalom tényezője Csantavér község mellett először elhalad...« — így kezdte beszédét Lux János plébános. Topolyán, Kishegyesen, Feketicsen hasonlóképpen kezdődtek a beszéd.

Ujjongott a tömeg.

Eleink örültek az ipar, kereskedelem és forgalom tényezőjének. Érezték, nagy dolog történt. Éljenek. Honnan sejtették volna, hogy a technika csodája majd elősegíti a nyersanyagtermelő vidék kizsákmányolását. A városok fejlődése a falvak sorvadásával jár. Ez a tőkés fejlődés törvénye. Annak, hogy mégsem sorvadtak el a falvak, egy magyarázata van: a városok sem fejlődtek.

Mögöttünk derűsebb-borúsabb tizenöt esztendő: nőtt a forgalom a város felé vezető utakon, és tudjuk, a munkamegosztás fejlődésének e törvényszerű következménye együtt jár az agrármépeesség folyamatos átrétegeződésével, a falu változásával. Mi minden kapcsolódik ehhez a folyamathoz... Életkörülmények javulása, jobb egészségügyi, kommunális ellátottság, szokások, szemléletek évülése, magasabb műveltség, szakmai képzettség, új igények... Kinek kell bizonygatni, mennyivel előnyösebb a városban vagy a közelében lakni, mint a sáros-poros faluban, vagy kint a szálláson!

A HÁTRÁNYOK OSZTÁLYSZEMPONTBÓL

A lakóhely jellege a társadalmi munkamegosztás egyik dimenziója. Tüzetesebb vizsgálatát a történeti fejlődés és a mai összefüggések egyaránt indokolják. A foglalkoztatási struktúra alapján osztottuk fel a településeket. A csoportok között azért nem lehetett éles határokat vonni, mert az ipari és a mezőgazdasági munka elválasztódásának származékos következményei későbbben öntörvényűen is hatottak a falvak és városok életére. Ezzel magyarázható a mezőgazdasági települések lassú városiasodása és a rurális típusjegyek kiütökése a városok arculatán.

A település sajátos jellege elfogadható valóságossággal csak a konkrét tulajdonságok (funkcionális szerep, morfológiai tagozódás, kommunális ellátottság stb.) kibontásával határozható meg. Könnyebb a dolgunk a konkrét település esetében. A csoportosítást átmeneti típusok, határesetek nehezítik, mégis egy adott vidék településszerkezetének összképén a falusiasság, illetve a városiasodás irányában kidomborodnak az eltérések.

A falusi és a városi népesség szerkezeti összetétele gyökeresen eltérő. Ennek sokféle következményei lehetnek. Egy-egy réteg arcúata egészen más városban, mint falun. Különösen nagyok a különbségek a felfele irányuló tömeges mozgás területén. A falusi fiatalnak az egyetemig sokkal több gátat kell ledöntenie, mint a városinak — mondhatnánk nagy általánosságban. A valóságban — mint látni fogjuk — korántsem ennyire egyszerű a dolog.

Tőkés viszonyok között az ipari civilizáció térhódításával mélyült a szakadék a falu és a város között. A műszaki haladás áldásos vívmányai jobbadán a várost illették. A falu elmaradt. Mi történik itt és most ebben a vonatkozásban? A falu taszító erői hatnak. Az kétségtelen. A taszítás határfoka azonban eltérő. Nem egyformán érinti a településeket s a különböző településtípusokhoz kötődő szociális rétegeket.

Az anyagi létalap fejlődése sem úgy hat, mint régebben. Általában az infrastruktúra létesítményei enyhítik a településnek közötti ellentéteket. Villany. Utak. Szellemi kommunikáció. Forgalmas hidakként ívelik át az örökölt szakadékokat. A felszabadulás óta — különösen az utóbbi másfél évtized alatt — sokat javultak a tájegység útviszonyai. Zenta és Topolya között, a nemzetközi út vonzás-sávjában, Szabadka néhai pusztáin a tanyavilág hatalmas területei

bújhattak elő az isten háta mögül. Olyan területek kapcsolódtak a forgalom eleven áramkörébe, amelyeket a múlt század utolsó évtizedeiben elkerült a vasút.

A műutak felrázták tespedtségükből az apró tanyaközpontokat. Gunaras, Békova, Orom, Györgyén, Kispiac, Kevi, Tornynos egyszerre kilépett a lusta porból és a vendégmarasztaló sárból. Az úttal szinte egyidejűleg lépett az ósdi egytanítós tanodák helyébe az új iskola. Ahol a háború előtt a csendőrlaktanya a legfőbb közintézmény, most sporttelepeket, egészségházakat, közműveket látunk.

Az út felkavarta a falvak életét.

Még nagyobb területeket hódított a villany. Gólyalábakon sétált a falvakba, majd a szállások közé és maga után hívta a civilizáció egyéb kellékeit: rádiót, televíziót, hűtőszekrényt, mosógépet, általában a tartós háztartási berendezéseket és az addig használatlan munkagépeket. Tehát a mezőgazdasági és ipari munka elvállásával keletkezett nagy ellentétek az utóbbi három évtized folyamán az infrastruktúra fejlődése nyomán valamelyest tompultak.

A különbségeket egyebek között az életszínvonal egyes mutatóival szokás mérni. A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a tartós használati eszközök birtoklása tekintetében, országos viszonylatban, igen nagyok az eltérések a mezőgazdasági és a városi háztartások között. A városi háztartások ötször több bojlerrel, kilencszer több hűtőszekrényvel, tízszer több tévékészülékkel, hússzor több személygépkocsival, négyszer több mosógéppel rendelkeznek, mint a falusiak.

Ezek a számok az életszínvonal szempontjából láttatják a történelmi településnek lemaradását, illetve előreszaladását, a taszítás erőinek határfokát. A szűkebb tájegység vonatkozásában azonban ilyen nagy különbségekről nem beszélhetünk. Igaz, maradtak úttalan, petróleumos foltok a térképen (Csantavér—Orom—Kamizsa, Gunaras—Tornynos—Csantavér, Györgyén—Nagyfény között és általában a forgalmas útvonalaktól távolabb eső részeken), ahol a taszító erők többszörösen hatnak, de itt sem érintik egyformán a különböző társadalmi rétegeket. A módosabb tanyalakóknak házuk van a városban, faluban, ahol többé-kevésbé megtalálhatók a civilizáció áldásai.

A mérleg a város javára billen, de egyes használati cikkek, például a rádiókészülék, már nem alkalmasak az efféle mérésekre, nem érzékeltetnek lényeges különbséget a településnek között. A televízió a szállások között együtt terjed a villannyal. A hálózathoz kötött háztartások nyolcvan százaléka először televíziót kerít korunk közhasznú vívmányai közül. Ezt követi (igaz, jócskán csekélyebb gyakoriságban) a villanytűzhely, motorkerékpár, hűtőszekrény, mosógép és a sor végén a porszívó.

Észak-Bácska rurális települései — az életszínvonal mutatói szerint — fejlettebbek az országos átlagnál. Ez a megállapítás azonban csak a villamosított területekre érvényes. Ahol villany és közművesítés van, ott a tartós háztartási eszközök tekintetében a falu és város között csekélyebbek az eltérések, mint a városban a pólusos szociális rétegek (például a szakképzetlen munkások és értelmiségiek) között.

A településtípust mint differenciáló, különbségeket kidomborító és magyarító tényezőt a társadalmi rétegződés ötvözetében tárgyaljuk. Az eltérések gyökerei szociális talajba nyúlnak, a tehetősebbeket kevésbé érintik az eredendő hátrányok, mint a párbarázdás földműveseket, meg a faluhoz kötődő munkásokat. A sokat emlegetett taszító erőök szoros kapcsolatban vannak az osztályviszonyokkal.

A szállások és a nagy agrárfalvak népessége apadt legnagyobb mértékben a két utóbbi népszámlálás között. A népes falvakból leginkább a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező gazdaságok életfeleslege folyt el. E gazdaságok nagy része az utolsó földosztáskor keletkezett. A földigénylők második nemzedékét vándorútra kényszeríti a szükség, de más okok miatt, mint a tanyasi népességet. Innen a produktív korúak, onnan a legifjabb nemzedék megy a város felé. A célok sem azonosak.

Látszólag nemzedéki vándorlás folyik, ám ha jobban megnézzük, kik indulnak, meddig jutnak, valamelyest változik a kép. Az alábbi táblázat (a 7 NAP 1972-ben gyűjtött adatai alapján) településnemek szerint mutatja, hogy száz munkás-, földműves-, iparos- és értelmiségi családra hány középiskolai tanuló jut. Pontosabban: hányan tanulnak tovább az általános iskola után.

Települések	Középiskolai tanuló száz családra			
	Munkás	Földműves	Iparos	Értelmiségi
VÁROSOK	17,8	10,9	22,4	30,0
FÉLVÁROSOK	13,1	16,1	14,7	34,1
NÉPES FALVAK	14,2	8,3	19,8	23,6
APRÓ FALVAK	7,3	18,1	16,2	33,3
SZÁLLÁSOK	3,3	11,4	12,5	43,5

A felfelé tartó tömeges mozgás akadályai már a középiskoláig sem egyformák. Gazdasági helyzet, származás (vágyak, belátható célok tudatosítása a családban) és külső taszítások hatnak az esélyekre. A szellemi foglalkozású réteg az emelkedő mobilitás rendszerében alig érzi a falu hátrányait. Nem a lakóhely sajátossága, a társadalmi helyzet határozza meg a sorsokat. A tanyaközpontok értelmisége (mezőgazdasági szakemberek, tisztviselők, orvosok, tanárok, tanítók) csak azért küld viszonylag több gyermeket középiskolákba, mert a kinti családok általában népesebbek a városiaknál.

A lakóhely, bár nem tartozik a munkamegosztás elsődleges dimenziói közé, mégis hat a mozgásokra. Az iparosoknál már szembe-tűnő a rurális környezet hátránya. Még jobban kidomborodik ez az első számoszlopon. A munkásokra vonatkozó számok a kérdés osztályjellegét hozzák a figyelem előterébe. A munkásosztály nemcsak a társadalmi stratifikáció egészében nem rendelkezik történelmi szerepének megfelelő súllyal a felfelé irányuló mozgások útjain, de a településstruktúra hátrányai is ezt a réteget érintik legérzékenyebben. Itt csak a következetes cselekvés hozhat lényeges változást.

A munkásosztályon belül jelentős státuskülönbségeket sejtetnek az adatok. Az apró falvak és a szállások munkása a parasztság leg-

alsóbb rétegeből jön: a tegnapi, nehéz sorsú, nyomorgó faluszéli röghöz kötött szegénységet idézi sok vonatkozásban. Szemében a városi szakképzett munkás »állásban levő« előkelőség. Legtöbbjüknek állandó munkahelye sincs. Alkalmi és idénymunkát végeznek, harmados földön vergődnek, s alig várják, hogy a gyerek kiszabaduljon az elemiből. Középiskola? Többnyire vágyalom.

Súlyponti kérdést tartalmaz a második számoszlop is. A földművesfiatalok felemelkedési esélyeit alig befolyásolják a lakóhely sajátosságai. Mégis elgondolkoztató a népes falvak mutatója. Láttuk, milyen élesen hatnak itt a taszítás erői. És milyen magasak a felfelé irányuló tömeges mozgás akadályai! Moravicai, csantavéri, kishegyési, martonosi agrárproletárt látunk a statisztika mögött, aki a földosztáskor kiigényelte ősi jussát, s azóta földművesnek mondja magát. Számára az emelkedés útja lemondásokkal, koplalásokkal, erőfeszítésekkel van kikövezve.

A népes falvak munkásai előnyösebb helyzetben vannak. Időszaki (napi, heti) vándorlások, a külföldön dolgozó családtagok és a kétlakóság (a foglalkoztatottak nagy része földet is művel) tágítja lehetőségeiket. Különben a vegyes tevékenységű mezőgazdasági háztartások tagjai mind ritkábban sorolják magukat a földművesek közé.

Az emelkedő mozgások útjai nem érnek véget a középiskolánál. Mi történik azután? Az egyetemi hallgatók származás szerinti eloszlásában (alábbi táblázat) más természetű differenciálódások mutatkoznak, s még jobban kiemelik a kérdés osztálytartalmát.

Települések	Egyetemi hallgató — száz családra			
	Munkás	Földműves	Iparos	Értelmiségi
VÁROSOK	4,4	2,7	2,8	22,4
FELVÁROSOK	1,4	2,3	2,9	24,7
NÉPES FALVAK	1,9	1,1	1,2	15,0
APRÓ FALVAK	2,2	2,7	3,6	9,8
SZÁLLÁSOK	1,1	0,7	0,4	8,7

Míg az előbbi táblázatban fizikai munkások és a szellemi foglalkozásúak közötti eltérés csak a kevésbé urbanizált környezetekben domborodott ki, itt általánossá vált a tünet. Megnőtt a válaszfal. Döntő szerepet kapott a munkamegosztás rendszerében elfoglalt hely, ami a kutatás minden számoszlopán határozottan érzékelhető. De mindez háttérbe szorul a legfontosabb összefüggés mögött, ami egyetlen mondatba tömöríthető. Az értelmiség jórészt önmagát reprodukálja, s nemzedékről nemzedékre távolabb kerül az anyagi javak termelésétől.

EGY KÜLÖNÖS VÁROS

Szabadkának nyoma sincs a térképen, amikor Zenta városi rangot kap. Kézművessége fejlett, céhei olyan jogokat élveznek, mint a szegediek. Különös város. Egyetlen nyomon követhető, históriával rendelkező település Észak-Bácskában. 1506-ban II. Ulászló szabad

királyi várossá nyilvánítja. (Mennyit kilíncseltek ezért a rangért Szabadka képviselői Mária Terézia udvarában!) Jön a török és elpusztítja. Azazhogy mégsem egészen: Evlia Cselebi talált itt a Tisza partján egy négyszögű kis palankát, s benne húsz katonát, emint néhány kisebbszerű boltot s templomból alakított dzsámít.

Evlia Cselebi 1664-ben járt Zentán. Huszonkét esztendő múlva (1686. október 15-én) zajlik az első zentai csata: a török sereg huszonnégy ágyút, kétszáz bivalyt, kétszáz tevét, ötezer lovat veszít. (Az emberekről nincs pontos adat.) Az elsőt, tizenegy évvel később (1697. szeptember 11-én) követte a második csata. A vérengzés jelenei leírhatatlanok voltak. Húszezer török maradt a sáncok között. Nyolcezer a Tiszába veszett. Savoyai Jenő, a győztes, miután harmadnap eltemette a halottakat, észak felé vonult. Seregei a Palicsi-tó partján ütöttek tábort.

A zentai sáncok között szerb határőrök maradtak. 1704-ben II. Rákóczi Ferenc kurucai dúlták a várost. A nép a Nagyrét nádasába menekült. A nádasok adnak búvóhelyet a népnek 1849 gyertyaszentelőjén is. Ekkor a szerb csapatok pusztították a várost. 1853-tól ármentesítik a Nagyrétet. Lassan eltűnnek a nádasok. 1860-ban 17 227 ember élt Zentán. A városhoz hatvanötezer hold föld tartozott. Ropant nagy határ... A török előtt virágzó falvakat dajkált. A régi Kevi, Tornjos, Likasegyháza, Karjad emléke a dézsmalajstromokban maradt meg.

1880 és 1890 között Zenta népességének gyarapodása 20,1 százalékkal (Szabadkán 18,44, Újvidéken 15,69, Zomborban 6,9 százalék a szaporulat.) »Boldog évtized« — írta a Zentán megjelenő Bácskai Gazda című földművesújság. Egyetlen település sem fejlődött akkor olyan gyors ütemben, mint Zenta. A nagyarányú természetes népszaporulatot a kor sajtója járásosztással, vasútépítéssel és a jólét emelkedésével magyarázta. Több mint nyolcvan esztendő múlt el azóta. Zenta lakosságának száma 25 653-ról 31 407-re emelkedett.

Nem következett több boldog évtized.

Nem a két világháború között állt meg a fejlődés. Előbb. Már 1890 táján. Az egyik ok a mezőgazdaság elmaradott állapota. 1881-ben a művelhető földek 19 százalékát pihentették. Meghagyták fekete ugarnak. 1892-ben a fekete ugar részesedése még mindig 16 százalékkal. »A kétnyomásos rendszer egyike a gazdálkodás legnagyobb bűneinek« — állapította meg a Bácskai Gazda. És panaszkodott: a földművesek nem ismerik a konkoly veszedelmét, nem tudják, hogy a konkoly minden alkalmmal kétezer-hatszáz magot terem. Száz pipacs ötvenezer magot... »Gyomot vetünk, gyomot aratunk!« — kongatja a vészharangot az újság.

1897. január 20-án írta a Zentai Közlöny: »...ez idő szerint legalább kétezer munkás van fölösleg. Az ipari ismeretek hiánya, s hagyományos munkakör csaknem kényszerítőleg és kizárólag a földművelés körüli munkára tereli az összes munkaerőt, hol a sok munkás által nyújtott konkurenciában a lenyomott munkáarak mellett ma már alig keresheti meg a télirevaló gabonát. Hát hol van a ruhá-

zat, lakbér?» A földművelésügyi miniszter rendelete értelmében név szerint összeírják a munkaadókat és szám szerint a munkásokat. A szocialisták hatósági engedély nélkül gyűléseznek.

Február elején Zenta város hatósága nyomorenyhító intézkedést foganatosít. Ezeröttszáz forintot szavaznak az inségn munkára. Ekkor már háromezer munkanélküli van a városban. Az inségnapszám ötven krajcár. »A zentai szocialisták állítólag veszedelmes zendülésre készülnek« — jelentette 1897. május 25-én a Zomborban megjelenő Bácska című megyei lap. A zendülés két nappal előbb bekövetkezett: a munkások nem akarták átengedni Bánátból a sztrájk törököt, a csendőrség közbelépett. Berda Istvánt leszúrták. Többen megsebesültek.

Június harmadikán reggel szomorú menet vonult a városháza elől a vasútállomásra. Huszónkét összeláncolt embert kísérték villogó szuronyok között. Keretlegénység kordona mögött a hozzátartozók tömege. Kisírt szemű asszonyok. Mezítlábas gyerekek. Égő tekintetű, mindenre elszánt suhancok követelték apjukat. »Bűnhődniök kell!« — írták a helyi újságok. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nyílt levelet intézett báró Bánffy Dezső kabinetjéhez: »Mindenekelőtt azt kérdezzük az összkormánytól, vajon meddig akarja vidéken a népet agyonlővetni és nem találja-e még elérkezettnek az időt arra, hogy ezzel a hóhérpolitikával alábbhagyjon?« Decemberben a parlament elfogadta a rabszolgatörvényt.

Egyetlen képviselő szólt ellene!

Abban az esztendőben Zenta határában lánconként hat méter-mázsza búza termett. A zendülés után a gazdakör és a városi tanács indítványára huszonnégy tagú bizottság (tizenkét gazda, tizenkét munkás) tárgyalta a helyzetet. Abban egyeztek meg, hogy tizenegyedén aratnak és egy kaszára hét lánccal földet engedélyeznek. Hétszer hat negyvenkettő. Ennek a tizenegyedik része sok az éhhalálhoz, kevés az élhetéshez. Kétezer aratópár maradt munka nélkül. A búza ára 7 forint 30 krajcár. A kukoricát 3,60-ért árulták. A hatósági keretből az egy munkaképes éhezőre eső három inségnapszamból körülbelül negyven kiló kukoricát lehetett venni... Zentán, a városban!

Nem következett több boldog évtized.

A város kisiparát a fejlett céhrendszer gyámolította a régi időben. A céhek megszüntetése után alakult iparegyletek (1866-ban) az országgyűléstől követelték a túlélő testületek visszaállítását! Nem állítják vissza a céheket. A forgalom fejlődésével élénkül a kereskedelem. Az olcsó gyáripari termékek tönkreteszik a hajdan virágzó kisipart. A kedvezőtlen birtokviszonyok a járásosztással végleg kialakulnak. Szállások épülnek a hatalmas közlegelőkön. A városban pedig duzzad a földért sóvárgó agrárproletárok tömege. Gyáripar nem települ a városba. A tőkehiány általános tünet. A fejlődés útján lecsúszódnak a sorompók.

A város e feszültségek izzadásában is város marad. Nincs elég föld, nincs ipar, nincs munkaalkalom, a városi létforma gazdasági talapzata egészében ünnög, nemzedékről nemzedékre újratermeli a bi-

zonytalanságot, s a kényszerű körforgásban átgyúródik, átpolitizálódik az emberanyag, a polgár fogékonyra válik a közügyek iránt, és kidomborodik a város értelmiségtermő jellege. A két háború között a bér munkára kényszerült rétegeket átható szellemi mozgékonyság ellenpólusaként létrejön a járásosztáskor keletkezett s ingatag helyzeténél fogva az átlagosnál konzervatívabb földbirtokos réteg. Övéké a város háza. Onnan akadályozzák a textilgyár üzembe helyezését, hogy a kínálat se csökkenjen az emberpiacon és a napszám se emelkedjék.

1890 és 1961 között a lélekszám 25 653-ról 31 407-re emelkedett. 1961-től 1971-ig a városi népesség 348 lélekkel fogyott! A kültelkek lakossága viszont 674-el szaporodott. A változás egyáltalán nincs összhangban az általános demográfiai mozgásirányokkal. Ellentmond a városiasodás szabályainak. Pedig a népesség településnek szerinti eloszlása szempontjából Zenta Észak-Bácska legurbánusabb községe. Lakosságának 72,9 százaléka városban él. Szabadka követi 60,7 százalékos részesedéssel... A két utóbbi népszámlálás között Szabadka városi lakosságának részaránya 54,8-ról 60,7 százalékra emelkedett, Zenta 75 százalékos részesedése 72,9 százalékra esett!

Mivel magyarázható ez a szokatlan népességi mozgásirány? Első pillantásra úgy tűnik, mintha Zenta visszaküldené emberfeleslegét a falvakba. Vitathatatlan, hogy az utóbbi másfél évtized alatt javultak az életkörülmények Tornyoson, Keviben és Felsőfegyén. Ám korántsem annyira, hogy érdemes lenne kiköltözni a városból.

Nem a falvakban kell keresni a titok nyitját.

Az alábbi táblázat észak-bácskai viszonylatban a foglalkoztatottság állapotát és változásait mutatja községek szerint. A számoszlopokról leolvasható, hogy száz lakosból hány volt munkaviszonyban a népszámlálások napján.

Község	A munkaviszonyban levők részaránya a lakosság létszámához viszonyítva	
	1961-ben	1971-ben
ADA	22,4	19,2
TOPOLYA	23,7	21,9
KANIZSA	16,7	14,1
KISHEGYES	20,6	12,9
ZENTA	23,6	24,1
SZABADKA	29,4	26,3

A külterjes gazdasági fejlesztés időszakában a tájegység minden negyedik polgára volt munkaviszonyban. Vonzóerővel azonban csak Szabadka rendelkezett. A többi község a tájegység átlagos foglalkoztatottsági szintjét sem érte el. A reform után az általános helyzet romlásával még jobban kidomborodott a tipikus agrárközségek hátránya. De Zenta nem tartozik ezek közé! Míg az egész vidéken (átlagosan és községek szerint) csökkent a foglalkoztatottak viszony száma, itt (szintén fordított mozgásirány) emelkedett!

Nem bizonyítják a visszafejlődés hipotézisét a tevékenységi körök szerinti elosztás mutatói sem. A község produktív népességének mindössze 32,2 százaléka dolgozik a mezőgazdaság magánszektorában. A foglalkoztatottak 25,9 százaléka a másodlagos, 33,6 százaléka a harmadlagos tevékenységi körben. A munkaviszonyban levők számához viszonyítva Észak-Bácska községei közül innen mentek legkevesebben külföldre... Minden mutató fejlődésre, a gazdasági szerkezet javulására enged következtetni. És mégis fogy a város népessége!

Visszafejlődés? Valami más van a dolog mögött. Zenta ipara tulajdonképpen a felszabadulás utáni évtizedekben keletkezett. Az új létesítmények (cukorgyár, téstagyár) mellett sor került a régebbi üzemek felújítására, bővítésére. A gazdasági talapzat szilárdnak, kiegyensúlyozottnak tűnik. Sok évtizedes megállapodottság után valamerre megindult a nagy múltú mezőváros. Merre? A barázda felé? Nem. Ekkora csáberóvel a külső területek nem rendelkeznek. Bent, a városban vannak az okok. A taszítás rejtett erői.

A gyáripar az utóbbi tíz évben valóban szaporította a munkahelyeket. De ha a gazdálkodás zárómérlegeinek adatait nézzük, kitűnik, hogy a felhalmozóképeség távolról sincs összhangban a munkahelyek számával. Ez fékezi a bővített újratermelést, szűkíti a kilátásokat. Az új cukorgyár tetemes veszteséggel tetézi a közösség amúgy sem jelentéktelen gazdasági gondjait. A csekély felhalmozóképeség kíséretében látjuk a viszonylag alacsony (termelékenységre alig serkentő) személyi jövedelmeket. A mezőgazdasági nyersanyagbázisra támaszkodó feldolgozóipar sem mentesül a barázda taszítóerőinek hátrányos hatásától.

Nagy a múlt.

A nyolc évtizedes kényszerű megállapodottság nem múlhatott el nyomtalanul. A szükség vándorútra kényszerítette és vándorútra szoktatta az embereket. Kubikosok és cselédlányok mentek a kenyér után, amiből itt a vastag húsú földön nem jutott elég. Röghöz kötöttség és mozdulatlanság, ami annyira jellemezte az évtizedeken át földosztást álmódó felduzzadt agrárfalvakat, Zentán nem érvényesült. Zenta népességét kemény évtizedeken át mozgékonyosságra tanította a sors. Részen ezzel magyarázható a fogyatkozás...

Még a harmadlagos tevékenységi kör is a mobilitás tényezője. A hagyományosan fejlett közoktatási intézmények járhatóbbá teszik a felfelé irányuló vándorlások útjait a fiatalok előtt. Nincs kimutatás arról, hogy a zentai születésű értelmiségiek hány százaléka tér vissza a diplomával szülővárosába. Ha lenne, kiderülne belőle, hogy ez a nagy múltú város a Tisza partján viszonylag több értelmiségit ad a tágabb közösségnek, mint Vajdaság bármely más települése.

Sok minden van a számok mögött.